

Jugoslavenska kriza 1980-ih

Brcković, Matija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:590986>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MATIJA BRCKOVIĆ

JUGOSLAVENSKA KRIZA 1980-ih

Završni rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MATIJA BRCKOVIĆ

JUGOSLAVENSKA KRIZA 1980-ih

Završni rad

JMBAG: 0303057976, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Matija Brcković, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 17. rujna 2018.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Matija Brcković dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Jugoslavenska kriza 1980-ih* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 17. rujna 2018.

Potpis

Sadržaj

UVOD	5
1. Titova smrt	6
2. Kosovska kriza	9
3. Ekonomska kriza.....	13
4. Uspon srpskog nacionalizma	16
5. Prema demokratizaciji.....	20
ZAKLJUČAK.....	25
LITERATURA	27
SAŽETAK	28
ABSTRACT	29

UVOD

Završetkom Drugog svjetskog rata jugoslavenski narodi doživljavaju ponovno ujedinjenje. Vođeni Josipom Brozom Titom uspostavljaju federativnu avnojsku Jugoslaviju koja će biti obilježena njegovom vladavinom. Čvrstom rukom, podržan vojskom, partijskim vrhom i policijom Tito je vladao zemljom. Gotovo četrdesetogodišnju vladavinu jugoslavenskog predsjednika obilježile su promjene Ustava, sukob sa SSSR-om te uvođenje samoupravnog i tržišnog socijalizma kao jugoslavenskog modela upravljanja. Njegova autokratska vladavina obilježena je borbom protiv neistomišljenika i nacionalizma u jugoslavenskim republikama. Na međunarodnom planu, vještom diplomacijom i politikom Jugoslavija je pronalazila balans između dva hladnoratovska bloka. Takav politički položaj doveo ju je na čelo Pokreta nesvrstanih gdje je imala vrlo važnu ulogu. Smrću Josipa Broza jugoslavenska država ulazi u tešku gospodarsku i političku krizu. Nacionalizmi, koje je Tito uspješno kontrolirao, nakon njegove smrti doživljavaju svoj vrhunac. Međunacionalni sukobi i gospodarska kriza rezultirat će raspadom federacije.

U ovom radu detaljnije su opisani događaji koji su uzrokovali raspad Jugoslavije. Smrt Josipa Broza Tita 1980. bila je samo nagovještaj jugoslavenske krize koja će se već nakon godinu dana, Kosovskom krizom, dodatno produbiti. Uz tešku političku krizu Jugoslaviju pogađa i ekonomska kriza za koju se usprkos brojnim pokušajima ne uspijeva pronaći rješenje. Do tada kontrolirani nacionalizmi dostižu svoj vrhunac. Takvi nabujali nacionalizmi, osobito srpski, uzrokovali su prekid posljednjeg kongresa Saveza komunista Jugoslavije. Tim je činom opstanak Jugoslavije doveden u pitanje.

U radu se najviše oslanjam na Ivu Goldsteina, Dušana Bilandžića, Sabrinu P. Ramet te Hrvoja Matkovića koji vrlo detaljno opisuju raspad jugoslavenske države. Unatoč brojnim izvorima i izdanim knjigama postoje različite interpretacije i tumačenja o krizi koja je pogodila Jugoslaviju osamdesetih godina prošlog stoljeća. Različito tumačenje među autorima u isto vrijeme budi nezadovoljstvo, ali i znatiželju kojom se približavamo objektivnijoj slici spomenutog procesa.

1. Titova smrt

Kraj 1979. obilježilo je pogoršano zdravstveno stanje dugogodišnjeg jugoslavenskog predsjednika. Josipa Broza Tita.¹ Neuspjela operacija u prosincu iste godine rezultirala je amputacijom njegove lijeve noge.² Jugoslavija je u tim trenucima s pozornošću pratila njegovo zdravstveno stanje. „Četiri mjeseca koliko je bio u komi, novine su objavljivale dnevna izvješća o njegovu zdravstvenom stanju, opisujući ga obično kao „stabilno, ali nepromjenjivo.“³ I svjetske sile su s velikom pozornošću pratile stanje u Jugoslaviji: „U Bruxellesu je 17. siječnja 1980. održan sastanak stalnih predstavnika zemalja pri NATO paktu kako bi raspravili položaj Jugoslavije u svjetlu Titove bolesti i situacije u Afganistanu.“⁴ Izražena su nastojanja da Jugoslavija nakon smrti predsjednika zadrži političku stabilnost.

Ožujak 1980. obilježile su pripreme za Titov sprovod, a tko su i strani diplomati mogli zaključiti da se on neće oporaviti.⁵ Tito je umro u ljubljanskoj bolnici 4. svibnja 1980. godine. Toga dana prekinuta je nogometna utakmica između splitskog Hajduka i beogradske Crvene zvezde, što dovoljno govori o važnosti tog trenutka za jugoslavensku državu. Gradovi diljem Jugoslavije nisu skrivali žaljenje za preminulim predsjednikom. Jugoslavenske televizije posvetile su punu pažnju ovom događaju. Svjetski mediji također nisu propustili priliku izvijestiti o smrti 88-godišnjeg predsjednika. „Sve tiskovine koje su izlazile u Jugoslaviji obilježile su događaj posebnim izdanjem, uključujući *Ženu* (mjesečnik posvećen boljem društvenom položaju žene), *Bazar* (obiteljski i modni časopis), *Radio Amater* (časopis za radioamatere) te lokalne filatelističke časopise.“⁶

Istim onim plavim vlakom, kojim je Josip Broz putovao za života, ispraćen je posljednjom vožnjom gradovima Jugoslavije. Zagrepčani su velikom ceremonijom obilježili oproštaj s Titom. Ostatak Hrvatske ispratio ga je dolaskom na prugu kojom njegov lijes odlazi u Beograd.⁷ Četiri dana poslije, 8. svibnja, Tito je sahranjen u Kući cvijeća na beogradskom Dedinju. Njegov pokop ostati će zapamćen po velikom broju

¹ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest (Povijest, knjiga 21)*, EPH, Zagreb, 2008., 478.

² Ramet, Sabrina P., *Tri Jugoslavije: izgradnja države i legitimacije 1918.-2005.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., 406.

³ Isto, 406.

⁴ Batović, Ante, Branko Kasalo, „Britanski i američki izvori o smrti Josipa Broza Tita“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 2012., 14.

⁵ Isto, 17.

⁶ Ramet, 2009., 407.

⁷ Goldstein, 2008., 348.

stranih državnika.⁸ „Na njegov su sprovod u Beograd došla 4 kralja, 31 predsjednik države, 6 prinčeva, 22 premijera i 47 ministara, iz oba hladnoratovska bloka i iz zemalja Trećeg svijeta.“⁹ Margaret Thatcher, Leonid Brežnjev i Titov dugogodišnji prijatelj Sandro Pertini samo su neki od stranih državnika koji su bili prisustvovali na njegovu sprovodu.¹⁰

Prisutnost najjačih političara tog doba govori o važnosti Jugoslavije i njenog geostrateškog položaja za oba bloka. Josip Broz je na čelu Jugoslavije, koju je vodio od njene obnove nakon Drugog svjetskog rata, proveo punih 35 godina. Titov je utjecaj u vanjskoj i unutarnjoj politici bio presudan.¹¹ Svojom smrću jugoslavenski je predsjednik dodatno zakomplicirao ionako kompleksnu gospodarsku i političku situaciju.¹² Jugoslavenski vrh, svjestan starosti svog predsjednika, godinama prije počeo je nagađati o Jugoslaviji nakon Tita. Usprkos uvođenju funkcije potpredsjednika, koji bi u slučaju smrti naslijedio Tita, to se nije obistinilo. Naprotiv, smjena Aleksandra Rankovića uzrokovala je ukidanje položaja uvedenog Ustavom 1963. godine. Tito je samoinicijativno, na opće iznenađenje, predložio uvođenje kolektivnog predsjedništva.¹³ „Prema njegovoj viziji (koju je svojeručno razradio Kardelj), zemlju je trebala voditi mreža kolektivnih tijela sastavljenih od predstavnika republika i autonomnih pokrajina, koji bi se smjenjivali na mjestu predsjedavatelja (jedanput godišnje u državnom Predsjedništvu i svake dvije godine u Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije).“¹⁴ Čini se da je sam predsjednik bio svjestan koliku je moć do tada posjedovao. Uvođenjem predsjedništva, nagomilane obveze koje je Tito imao, lakše bi se izvršavale.¹⁵ Bilo je sasvim jasno da više niti jedna osoba ne može posjedovati ovlasti koje je posjedovao. Jugoslavenski predsjednik je svoju neograničenu vlast temeljio na postignućima tijekom rata i praktičnim političkim rješenjima.¹⁶ Njegova vladavina obilježena je brojnim smjenama, ponekad i represijom kojom je držao konce vlasti u svojim rukama. Njegovom smrću vlast je

⁸ Ramet, 2009., 407.

⁹ Goldstein, 2008., 479.

¹⁰ Simić, Pero, *Tito. Fenomen stoljeća*, Večernji edicija, Zagreb, 2009., 365.

¹¹ Matković, 378.

¹² Ramet, Sabrina P., *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije. Od Titove smrti do Miloševićeva pada*, Alinea, Zagreb, 2005., 28.

¹³ Matković, 1998., 378.

¹⁴ Ramet, 2005., 28.

¹⁵ Matković, 1998., 379.

¹⁶ Goldstein, 2008., 479.

pripala osmočlanom predsjedništvu. Uslijedile su velike političke promjene koje će naposljetku dovesti do raspada Jugoslavije.

Nakon Titove smrti javnost i narod su podijeljeni. Mnogi su dočekali prigodu da slobodno govore o njegovoj vladavini. Nacionalizmi i sve veća kritika same Partije i samoupravljanja bile su sve zastupljenije. Mnogi su smatrali da Jugoslavije treba radikalne promjene. S druge pak strane, javljaju se oni koji žele nastaviti putem svoga dugogodišnjeg predsjednika. Brojne fotografije Tita, govori, obilasci tvornica, činili su sastavni dio lokalnih tiskovina. „U međuvremenu, tijekom javnih istupa nosile su se i izvikivale parole koje su negirale njegovu smrt, poput „I poslije Tita – Tito!“ i „Mi smo Titovi, Tito je naš!“.¹⁷ Dvije različite struje razmišljanja nisu dobro utjecale na zemlju kojoj je bila potrebna politička stabilnost. Politička situacija, kakvu je Tito Jugoslaviji ostavio u naslijeđe, nije puno obećavala.¹⁸ Dvije godine nakon njegove smrti održan je 12. kongres Saveza komunista Jugoslavije. Unatoč održavanju kolektivnosti, nesuglasice i pritužbe otkrile su već poznato, političku nestabilnost Jugoslavije.

Politička neslaganja i sve teža ekonomska situacija tijekom osamdesetih godina bit će sve izraženija. Prvu polovicu desetljeća obilježile su partijske optužbe većini društvenih institucija s naglaskom na neučinkovitost.¹⁹ Partijske organizacije pokazale su nesposobnost da koordiniraju svoju politiku i usuglase strategije. Jugoslavija u svojim posljednjim godinama jedva da i postoji. Srpski nacionalizam, ohrabren Memorandumom SANU i velikosrpskom politikom Slobodana Miloševića, bivao je sve izraženiji. Izazvao je nezadovoljstvo Albanaca, Slovenaca i Hrvata koje sve je više raslo. Osim nacionalnih pitanja, jugoslavensku državu potresla je i teška ekonomska kriza, koju Savezno izvršno vijeće nije uspjelo prebroditi. Ponos jugoslavenskog predsjednika i naroda, JNA, izgubiti će svu do tada stečenu vrijednost. Različita su mišljenja o točno određenom trenutku raspada jugoslavenske federacije ali izvjestan je početak. Čini se da se on dogodio 4. svibnja 1980. u ljubljanskoj bolnici.

¹⁷ Ramet, 2009., 407.

¹⁸ Matković, 1998., 378.

¹⁹ Ramet, 2005., 28.

2. Kosovska kriza

Antagonizam između Srba i Albanaca, na Kosovu i diljem Jugoslavije, bio je vrlo zastupljen i prije Titove smrti. Protagonisti s obje strane kao razlog sukoba nerijetko ističu međusobnu netrpeljivost i nepravdu. Uspostavom nove Jugoslavije stvaraju se lokalne strukture vlasti na Kosovu uz dominaciju Srba i Crnogoraca na vodećim položajima. Srbi su 1956. činili 23,5% stanovništva u pokrajini, no unatoč manjem postotku u okviru cijele populacije među pripadnicima sigurnosne službe bilo ih je 58,3%, dok su u temeljnoj policiji sačinjavali 60,8%.²⁰ Puno brojniji Albanci, kojih je bilo 64,9 %, u snagama sigurnosti činili su samo 13,3%, a u temeljnoj policiji 31,3%.²¹ Kosovski Albanci izrazili su nezadovoljstvo takvom raspodjelom vlasti kao i odnosom tajne policije odnosno njena vodećeg čovjeka, Aleksandra Rankovića.

Nakon pada Aleksandra Rankovića 1966. na Kosovu dolazi do poremećaja političke ravnoteže. Detektirane su do tada provođene represivne mjere vojske i policije. Premoć Srba u svim istaknutijim političkim službama rezultirala je nezadovoljstvom kosovskih Albanaca.²² Navedeni događaj primorao je SKJ na ustupke oštećenima. „Na prijedlog kosovskih Albanaca Mahmuta Bakallija i Saliha Nušija, SKJ se u proljeće 1968. složio da se naziv Šiptari, koji su Albanci smatrali pejorativnim ali koji se do tada rabio u službenim i neslužbenim prigodama, zamijeni sa Albanci.“²³ Usprkos brojnim ustupcima albansko nezadovoljstvo i dalje raste. Josip Broz, svjestan činjenice da je Kosovo faktor stabilnosti, odlučio ga je posjetiti.

Nezadovoljstvo je kulminiralo uoči albanskog Dana nezavisnosti, točnije 27. studenog 1968. godine. Protusrpski prosvjedi, započeti u Prištini, proširili su se diljem Kosova. Brojni sudionici sukoba su ozlijeđeni dok je jedna osoba poginula. Prosvjednici su sastavili popis zahtjeva među kojima se ističe izbacivanje srpske riječi „Metohija“ u nazivu pokrajine, nastojanja da pokrajina postane republika, pravo na samoodređenje i osnutak neovisnog prištinskog sveučilišta.²⁴ Prosvjedi se šire i na mjesta u Makedoniji gdje je živjelo albansko stanovništvo. Sve glasniji istupi Albanaca izazvali su otpor na srpskoj strani.²⁵ JNA i SKJ ubrzo zaustavljaju

²⁰ Ramet, 2009., 367.

²¹ Isto, 367.

²² Isto, 368.

²³ Isto, 369.

²⁴ Ramet, 2009., 370.

²⁵ Matković, 1998., 356.

prosvjede. Organizatori prosvjeda oštro su kažnjeni i izbačeni iz Partije. U prosincu 1968. dolazi do promjena. Kosovu je Savezna skupština amandmanom na Ustav dodijelila status elementa federacije, ali pravno nije izjednačeno s ostalim jugoslavenskim republikama.²⁶ Kosovo je u svojim službenim nazivima dobilo dodatnu oznaku „socijalistička“. Nastojanja da se naziv „Metohija“ ukloni su urodila plodom. Tako je ostalo samo Kosovo, a albanska se zastava smjela izvijestiti ispod jugoslavenske kao zastava albanske narodnosti.²⁷ Međutim, kosovski Albanci na tomu nisu stali. U Prištini je travnja 1969. održana jezična konzultacija o jeziku i pravopisu kosovskih Albanaca, a godinu poslije osnovano je sveučilište na kojem se nastava izvodila na albanskom jeziku.²⁸

Jedan od najvažnijih razloga budućih sukoba bio je Ustav donesen 1974. godine. Njime je ojačan suverenitet republika i autonomnih pokrajina. Novim ustavom utvrđeno je pravo svakog naroda na mogućnost samoodređenja i pravo na odcjepljenje.²⁹ Albanci su zastupali tezu da Kosovo, tadašnja autonomna pokrajina, treba biti ravnopravna republika svim ostalim republikama Jugoslavije. Politička elita i intelektualci zahtjeve za kosovskom republikom u početku kriju od širenja u medije te o njima govore u tajnosti.³⁰ Pokušaj Kosova da postane republika obilježen je i frakcijskim borbama među samim Albancima. Albanski komunisti pružali su žestok otpor radikalnoj struji koja je zagovarala Republiku Kosovo.³¹ Srpska je strana pak zastupala tezu da je Kosovo trebalo biti u njejoj nadležnosti. Kosovski Albanci su isticali da je Kosovo, osim što je dio Srbije, jednakopravno u jugoslavenskoj federaciji.³²

Albanske ambicije i dalje nisu bile zadovoljene. Smrću predsjednika Tita i srpske tendencije za kontrolom Kosova postupno jačaju, što će dovesti do produbljanja sukoba. Kosovo možemo interpretirati kao svojevrstu „bačvu baruta“ jugoslavenske države. Stoga i ne čudi činjenica da je najnerazvijenija regija u čitavoj Jugoslaviji. Josip Broz, svjestan činjenice da je Kosovo faktor stabilnosti, odlučio ga

²⁶ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 531.

²⁷ Ramet, 2009., 370.

²⁸ Matković, 1998., 356.

²⁹ Isto, 373.

³⁰ Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2013., 262.

³¹ Matković, 1998., 356.

³² Jović, 272.

je posjetiti. Tito je isticao kako situacija na Kosovu nije nerješiva, ali je potrebno vrijeme kako bi se ona stabilizirala.³³

Nacionalni identitet početkom osamdesetih diljem Jugoslavije postaje izraženiji. Unatoč svim pokušajima kompromis se nikada nije dogodio. Albanski separatizam i nacionalizam postaju sve izraženiji, toga je bio svjestan i SKJ. „Ove su se pobune pokazale budnicom koja je najavila novu fazu u kojoj će vlasti u Beogradu vratiti u represivnom stilu, koji se inače vezivao za Rankovića, i koji će rezultirati eskalacijom napetosti između Srba i Albanaca u Pokrajini.“³⁴

Godine 1981. je odnose između Srba, koji su brojčano ostali u manjini, i Albanaca dodatno zaoštavao i visok prirodni priraštaj među kosovskim Albancima.³⁵ Proljeće je te godine na Kosovu obilježeno je novim nemirima i krizom.³⁶ Nove demonstracije otvorile su Pandorinu kutiju i zapečatile početak raspada jugoslavenske države. Kosovski nemiri potakli su Srbe i Crnogorce na selidbu iz pokrajine. Rast nacionalističkih tendencija na Kosovu rezultirao je rastom takvih procesa i u ostalim jugoslavenskim republikama.³⁷ U razdoblju između dva prosvjeda međunacionalni sukobi na Kosovu ostali su duboko ukorijenjeni. Jugoslavenska tajna služba u tim godinama pronalazi brojne podatke o ilegalnom albanskom separatizmu uključujući i njegove organizacije. Revolucionarni pokret za Ujedinjenu Albaniju i marksističko-lenjinističko komunistička partija Albanaca Jugoslavije u tom razdoblju promoviraju separatističke tendencije. Skupina je pozivala na ultranacionalizam u svim republikama gdje su Albanci činili zavidni broj populacije. To se odnosilo i na Makedoniju te Crnu Goru. Osim odcjepljenja, skupina širi protusrpsku politiku.³⁸ Nemiri se tijekom novih demonstracija šire po većim mjestima na Kosovu, počevši kao i 1968. u glavnom gradu Prištini. Krilaticom Kosovo-Republika, studenti i srednjoškolci uz potporu stanovništva predvode prosvjede.³⁹ Širenjem demonstracija i proglašavanjem izvanrednog stanja, na Kosovu dolazi do intervencije vojske i policije. Palež i sabotaža postali su neizostavni dio života pokrajine.⁴⁰ Nemiri su

³³ Isto. 356.

³⁴ Ramet, 2005., 26.

³⁵ Limani, Marina, „Protiv kolonijalnog statusa“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović i dr., Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017., 252-278.

³⁶ Matković, 1998., 386.

³⁷ Ramet, 2009., 378.

³⁸ Isto, 373.

³⁹ Matković, 1998., 386.

⁴⁰ Ramet, 2009., 377.

ponovno ugušeni, dolazi do masovnih uhićenja, SK Kosova primoran je provesti čistke u vlastitim redovima. Pružanje otpora osuđeno je najstrožim kaznama. Studenti, srednjoškolci i ostali demonstranti nisu ostali lišeni sudske presude.⁴¹ Kosovska kriza bila je samo početak onoga što će uslijediti u narednim godinama.

Takva kriza izazvala je nacionalističke reakcije velikosrpskih krugova koji će umjesto prihvaćanja Kosova krenuti u njegovu negaciju.⁴² Unatoč albanskim tendencijama i masovnim demonstracijama, Kosovo nije postalo republika. Porast albanskog nacionalizma potaknuo je političke podjele među kosovskim Albancima. Uspon srpskog nacionalizma osamdesetih i dolazak Slobodana Miloševića na vlast rezultirali su ukidanjem autonomije Kosovu 1990. godine. Kosovo je od tada u jačoj nadležnosti republičkih vlasti čime srpski predsjednik ostvaruje svoj temeljni cilj. Tim činom srpski vrh stvara preduvjete za političko ovladavanje Jugoslavijom.

⁴¹ Matković, 1998., 387.

⁴² Isto, 387.

3. Ekonomska kriza

Smrću dvaju utemeljitelja socijalističke Jugoslavije, Edvarda Kardelja i Tita, društvo pogađa teška gospodarska kriza, koja je započela već krajem sedamdesetih, iako je građani tada nisu osjetili. Jugoslavenska je gospodarska bilanca nakon Titove smrti katastrofalna. Vanjski dug od 20 milijardi dolara predstavljao je velike probleme saveznoj vladi koja je prihvatila činjenicu da taj dug ne može vratiti.⁴³ Tri su karakteristike strukturne gospodarske krize sedamdesetih godina: niska efikasnost privređivanja, problem inflacije i problem zaduženja u inozemstvu sa svim svojim posljedicama.⁴⁴

Sve veća potrošnja, zaduživanja i ulaganja utjecala su na životni standard i plaću koja je sedamdesetih dosegla najveću vrijednost ikada. Takva politika izazvat će ogroman pad u osamdesetima. Za razliku od drugih država u razvoju, Jugoslavija nerazborito vodi ekonomsku politiku zbog čega je primorana trpjeti posljedice. „Jugoslavenska se gospodarska politika tako našla u zatvorenom krugu: ubrzani razvoj zahtijevao je velika ulaganja za koja su sredstva stizala iz društvenog proizvoda i inozemstva, visok porast zaposlenosti tražio je povećanje sredstava za plaće, no visok udio investicija u raspodjeli društvenog proizvoda ograničavao je sredstva za osobnu potrošnju i nametao politiku jeftine radne snage čija je niska produktivnost – što zbog plaća, što zbog samoupravljanja – kočila isplativost ulaganja, među kojima su mnoga ionako bila loše planirana.“⁴⁵

Prvih godina krize partijski vrh ističe da se radi o kratkotrajnoj krizi, no uskoro će morati priznati da je riječ o velikoj krizi koja je uzdrmala jugoslavensko gospodarstvo. Nedostatak deviza rezultirao je nemogućnošću uvoza nafte u dostatnim količinama što je dovelo do toga da je već 1979. godine bila nestašica benzina i drugih derivata.⁴⁶ Takva situacija rezultirati će uvođenjem bonova na benzin. Čitavu 1980. obilježili su niska gospodarska efikasnosti, visoka inflacija od tridesetak posto te devalvacija precijenjenog dinara.⁴⁷

⁴³ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., 351.

⁴⁴ Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1989., 234.

⁴⁵ Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., 28-29.

⁴⁶ Goldstein, 2003., 352.

⁴⁷ Duda, 29.

Godina 1981. konačno će donijeti pomake u želji da se kriza počne rješavati. Formirana je komisija pod vodstvom Sergeja Kraighera, člana Predsjedništva SFRJ, kojoj je cilj uspostaviti ekonomsku stabilizaciju.⁴⁸ Godinu 1982. obilježio je dolazak Milke Planinc na čelo savezne vlade, bezvrijednost dinara, neuspjeli pokušaj provođenja restriktivnih mjera te gospodarski nacionalizam koji je uništio jedinstveno tržište. Lipanj 1983. obilježila je odluka Saveznog izvršnog vijeća i drugih saveznih institucija prihvatanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.⁴⁹ Tim se programom afirmiraju tržišne osnove gospodarskog sustava.

Unatoč pokušajima stabilizacije, situacija se pogoršavala. Stopa inflacije potkraj 1984. iznosila je oko 60% umjesto oko 15% kako su govorili autori programa.⁵⁰ U pojedinim područjima ipak dolazi do poboljšanja. Porast industrijske proizvodnje i ravnoteža uvoza i izvoza ukazivali su na male, no nedovoljne pomake u gospodarstvu. Siva ekonomija, rad u „fušu“, crna burza, neplaćanje stanarina i komunalnih obveza postali su svakodnevica jugoslavenskog čovjeka. Krizu je dodatno otežavala politička razjedinjenost oko načina rješavanja krize.

Razilaženje u mišljenjima dodatno je pogoršavalo i onako kaotičnu gospodarsku situaciju. „Dio političkih snaga smatrao je da se gospodarska kriza može prevladati postojećim sustavom ili uz samo minimalne promjene u njemu, dok je drugi smatrao da su za suzbijanje krize nužne radikalne promjene ne samo privrednog, nego i političkog sustava“.⁵¹ Gospodarska kriza pogodila je i medijski svijet u Jugoslaviji. Sredinom 1980-ih uslijed nestašice brojnih proizvoda te zabrane reklamiranja kave i cigareta i same reklame gube popularnost i kvalitetu.⁵²

Milka Planinc je u svibnju 1986. prepustila čelno mjesto u saveznoj vlade Branku Mikuliću. Svoj rad temeljio je na rješavanju gospodarskih problema bez zadiranja u temeljne političke institucije sustava.⁵³ Mikulić i SIV zalažu se za agresivnu politiku naglih promjena bez dugih procedura. Zaustavljanje i preusmjeravanje nepovoljnih privrednih kretanja i naglasak na administrativni karakter mjera obilježili su politiku njegove vlade. Programirana stabilizacija bila je

⁴⁸ Korošić, 285.

⁴⁹ Goldstein, 2003., 352.

⁵⁰ Bilandžić, 719.

⁵¹ Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.-2003.)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003., 389.

⁵² Duda, 60.

⁵³ Ramet, 2005., 31.

temelj njegove politike između 1986. i 1989. godine.⁵⁴ Usprkos brojnim promjenama i uvedenim paketima mjera ne dolazi do značajnih promjena. Nastavila se inflacija, jačali su nepovoljni privredni tokovi, patili su proizvodnja i izvoz, tržište i privredne tokove zahvaćaju novi poremećaji.⁵⁵

Savezna vlada i Jugoslavija se krajem 1980-ih grčevito bore sa dubokom gospodarskom krizom. Saveznu vladu potresla te afera bosansko-hercegovačke tvrtke Agrokomerc čiji je direktor Fikret Abdić izdavao mjenice bez pokrića.⁵⁶ Ta afera obilježila je Mikulićevu vladu koja je u naposljetku podnijela kolektivnu ostavku.

Njegov nasljednik, Ante Marković, nametao se kao mogući spasitelj vođen idejom o obaranju hiperinflacije i zapadnoeuropskom tipu gospodarstva. U pola godine, koliko je obnašao funkciju od njezina preuzimanja, uspio je smanjiti troznamenkastu inflaciju i vanjski dug.⁵⁷ Ipak, brojna dostignuća, poput porasta saveznih rezervi i vrijednosti dinara, kojima je želio preporoditi gospodarstvo posrnule Jugoslavije, bivaju poništena lošom politikom i ojačanim nacionalizmom. Predvečerje rata, u kojem se Jugoslavija nalazila, uzrokovalo je slom Markovićeva programa. Jugoslavenska država uzdrmana nacionalizmom i međunacionalnim sukobima, doživljava svoj politički i gospodarski krah.

⁵⁴ Milanović, Toni, „Križa 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi“, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 4, 2011., 87.

⁵⁵ Korošić, 300.

⁵⁶ Bilandžić, Dušan, 719.

⁵⁷ Milanović, 87.

4. Uspon srpskog nacionalizma

Za svoje vladavine Josip Broz Tito uspio je izaći na kraj nacionalnim tendencijama što su buktale diljem republika, osobito u Hrvatskoj i Srbiji. Svjestan brojnosti srpskog naroda, kao najvećeg u Jugoslaviji, zatomio je svaki pokušaj za srpskom dominacijom u državi. S druge strane, hrvatski nacionalni pokret koji kulminira Hrvatskim proljećem 1971., biva ugušen kada se oteo kontroli. Jugoslavenski vrh, poučen hrvatskom primjerom, provodi čistke u Srbiji i drugim republikama. Tim činom Partija uspijeva održati političku stabilnost čitave Jugoslavije.

Ipak, Titovom smrću dotadašnjoj jugoslavenskoj državi potrebne su promjene kako bi sačuvala svoju opstojnost. Državna politika Jugoslavije se tada nalazila na prekretnici: krenuti u smjeru konfederalizma ili obnove nekadašnjeg čvrstog centralizma.⁵⁸ Decentralizacija je bila rješenje koje su zagovarale autonomne pokrajine. Ponovno centralizacijom Kosovo i Vojvodina izgubili bi ionako slabašni politički značaj.⁵⁹ Prve izraženije nacionalne tendencije javljaju se na Kosovu 1981., nepunu godinu dana nakon Titove smrti. Srpsko nezadovoljstvo Ustavom iz 1974. nije se moglo sakriti te će rezultirati zahtjevom za njegovom revizijom. Kosovski nemiri dodatno će motivirati srpsku želju za revizijom Ustava.⁶⁰ Rujan 1981. obilježile su izjave Ivana Stambolića, predsjednika srpske vlade, koji je ukazivao na to kako je ujedinjena i jaka Srbija preduvjet jake Jugoslavije.⁶¹

U godinama koje slijede sve je izraženiji pritisak Srbije u smjeru smanjivanja autonomije pokrajinama i proširenja ovlasti donošenja odluka u saveznim tijelima. U Sloveniji i Hrvatskoj također je izražena zabrinutost da prijete opasnost autonomiji koju su republike stekle Ustavom iz 1974. godine. Nakon kosovskih demonstracija srpsko nezadovoljstvo biva sve veće. Nezadovoljavajući položaj unutar SFRJ kakvim su ga Srbi smatrali, postao je sve češća tema na sjednicama Centralnog Komiteta SK Srbije.⁶² Sredinom 1980-ih godina srpski nacionalizam osnažen je veličanjem četništva, koje je iz srpske perspektive komunistička ideologija negativno interpretirala. Srpske nacionalističke tendencije posebno su izražene u

⁵⁸ Matković, 1998., 390.

⁵⁹ Ramet, 2009., 411.

⁶⁰ Matković, 1998., 390.

⁶¹ Ramet, 2005., 57.

⁶² Goldstein, 2003., 363.

Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) iz 1986. godine. Njegovi uvodni dio govori o zabrinutosti za budućnost zemlje koja trenutno posjeduje neuravnotežen pravni, privredni i politički poredak.⁶³ Čini se da su mnogi, pa među njima i Srbi, čekali smrt jugoslavenskog predsjednika kako bi slobodno govorili o njegovoj politici. „Otvoreno se optužuje Tito da je namjerno slabio Srbiju, govorio se o nacionalizmu koji je 'došao odozgo', pri čemu se aludira da drugi jugoslavenski narodi (ponajprije se to odnosilo na Albance, Makedonce i Muslimane, ali i na Hrvate) uz blagoslov 'odozgo' razvijaju svoje nacionalne identitete, što se srpskom narodu onemogućuje.“⁶⁴ Komunisti širom Jugoslavije grdili su na sva usta Memorandum i Akademiju.

Psihozom egzistencijalne ugroženosti i neslobode dodatno se homogenizira srpski narod. Sve češća huškanja o nepravdi, počinjenoj srpskom narodu tijekom Drugog svjetskog rata i optužbe Hrvata za zločine, dodatno su remetili poljuljanu Jugoslaviju. Srpski nacionalizam, koji 1980-ih neprestano raste, okidač je za jačanje drugih nacionalizama u Jugoslaviji. Hrvatski nacionalizam nastaje kasno kao odgovor na agresivno ponašanje Srba.⁶⁵ Slovenija se oštro usprotivila srpskim nastojanjima za preuzimanjem Kosova i Vojvodine, smatrajući da one nisu dio Srbije, već pokrajine čitave Jugoslavije. Uspostavom vlastitog nacionalnog programa Slovenija iskazuje protivljenje Jugoslaviji kakvu želi Srbija, stoga ne čudi izraženija želja za samostalnošću u slučaju da se ne dođe do preustroja, a potom i izlaskom iz jugoslavenske države. Slijedeći njezin primjer, Hrvatska je željela isto. Takav politički stav rezultirati će prekidom posljednjeg kongresa SKJ početkom 1990. godine.

Krajem osamdesetih godina politička se kriza dodatno produbljuje. Čelnik Saveza komunista Srbije i Beogradske banke Slobodan Milošević postaje sve prisutniji i glasniji u srpskim političkim krugovima. U proljeće 1987. izabran je za predsjednika CK SK Srbije. Podvrgnuvši CK i Gradski komitet Beograda svojoj vlasti porazio je neistomišljenike i suvereno zavladao u Srbiji, gotovo bez opozicije.⁶⁶ Dolaskom Slobodana Miloševića na vlast nestabilnost dolazi do usijanja.

⁶³ Matković, 1998., 391.

⁶⁴ Goldstein, 2003., 364.

⁶⁵ Ramet, 2009., 453.

⁶⁶ Isto, 366.

Milošević je već na početku zagovarao antibirokratsku revoluciju, kako ju je on sam nazivao. Takva strategija bila je specifična za američke političare.⁶⁷ Svojom govorničkom karizmom i demagogijom prikupljao je mase na razne mitinge. Takvom retorikom stekao i pristaše van Srbije. Srbi iz drugih jugoslavenskih republika pa tako i iz Hrvatske sve više podržavaju novog srpskog lidera.⁶⁸ Milošević se nakon razilaženja s dugogodišnjim prijateljem i istomišljenikom, Ivanom Stambolićem, učvrstio na čelu Srbije.

I prije imenovanja na čelno mjesto u Srbiji, početkom svibnja 1989., Milošević uživa veliku potporu. Naime, jačanjem albanskog nacionalizma na Kosovu, kosovski Srbi osjećaju se ugroženo. Na sugestiju tadašnjeg predsjednika SK Srbije Ivana Stambolića Milošević održava za Srbe povijesni govor kojim ostavlja dubok dojam i smiruje tamošnju srpsku zajednicu. Govor budućeg srpskog predsjednika željelo je pogledati više tisuća kosovskih Srba, no tad već albanizirana policija to nije dopuštala. „Tada je Milošević podignuo ruke, pokazujući policiji neka ih pusti da prođu i okupljenim Srbima uzviknuo: „Niko ne sme da vas bije!“⁶⁹ Tim je riječima Milošević stekao naklonost Srba u svim jugoslavenskim republikama. Ta je rečenica postala svojstvena za Miloševića, njom je građen mit srpskog naroda te će u budućnosti činiti ozbiljnu akademsku literaturu.⁷⁰ Ubrzo se Milošević oglušio na partijsku strategiju. Krenuo je putem čvrste centralizacije i dokidanja autonomnih pokrajina te rehabilitacije Srpske pravoslavne crkve koja je jačala temelje srpskog nacionalizma.⁷¹

Sljedeće dvije godine obilježile su političku vladavinu Slobodana Miloševića. U ljeto 1988. diljem Srbije, Crne Gore i Vojvodine održavaju se masovni mitinzi ispunjeni nacionalističkim ispadima, potičući jedinstvo Srbije, Saveza komunista i Jugoslavije, s naglaskom na nacionalni pokret.⁷² Srbija je bila svjesna da svoje ciljeve ne može ostvariti pomoću Predsjedništva SFRJ koje joj nije bilo naklonjeno, stoga srpskih vrh provodi izvaninstitucionalno osvajanje Jugoslavije.

Iste godine uspješno su izvedeni udari na rukovodstvo Vojvodine i Kosova. Obje autonomne pokrajine gube svoje ovlasti te postaju jače vezane uz Srbiju koja je

⁶⁷ Isto, 422.

⁶⁸ Goldstein, 2003., 366.

⁶⁹ Ramet, 2009., 423.

⁷⁰ Jović, 383.

⁷¹ Ramet, 2005., 46.

⁷² Bilandžić, 757.

nad njima uspostavila kontrolu.⁷³ Crna Gora, usprkos intervenciji policijskih snaga doživljava istu sudbinu, novoizabrano republičko vodstvo bilo je prosrpski nastrojeno. Potom je godinu dana kasnije, 26. lipnja 1989., na proslavi 600. godišnjice Kosovske bitke na Gazimestanu održan najveći dotadašnji miting. Milošević je održao govor u kojemu uspoređuje trenutačno stanje s povijesnim bitkama kako bi kod Srba izazvao ponos i naboje. Istaknuo je da postoji mogućnost oružanog sukoba.⁷⁴ Miting je održan i u Hrvatskoj, točnije u Kninu 8. i 9. srpnja 1989. godine Miting je najavio ulogu Knina kao glavnog središta srpske pobune u Hrvatskoj što će se i dogoditi godinu dana poslije. Preuzimanje vlasti u pokrajinama i Crnoj Gori, Milošević je ostvario svoj temeljni cilj, jedinstvenu srpsku državu. Time je stekao uvjete za stvaranje Velike Srbije. Njegov pokušaj rušenja Ustava i agresivna nacionalistička politika obilježila su zadnje godine jugoslavenske države.

Uspostava srpske hegemonije i njena želja za dominacijom nisu se više mogle tolerirati. Druge jugoslavenske republike u takvim okolnostima teže vlastitoj samostalnosti i suverenitetu. Glavni protagonist Slobodan Milošević najzaslužniji je za rasplet jugoslavenske krize. Njegovom su politikom uništeni ostaci bilo kakva konsenzusa unutar sustava i već je potkraj 1989. Jugoslavija prestala postajati u svakom praktičnom smislu (zakonodavnom, gospodarskom, nacionalnom). Uslijedit će razdoblje građanskog rata i srpske ekspanzionističke politike u jugoslavenskim republikama, od kojih će mnoge skupo platiti svoju samostalnost.

⁷³ Matković, 1998., 397.

⁷⁴ Goldstein, 2003., 364.

5. Prema demokratizaciji

Krajem osamdesetih Jugoslavija se nalazi u vrlo teškoj situaciji. Srpski nacionalizam potpomognut Slobodanom Miloševićem uzimao je sve više maha. Prvi su protiv toga istupili Slovenci stvorivši nacionalni program. Odbacivši Kardeljev model socijalizma prihvaćaju višestranačje. U Hrvatskoj je na kraju osamdesetih prekinuta dugogodišnja šutnja, uzrokovana negativnim naslijeđem i porukama Hrvatskog proljeća. Takva situacija navela je 1988. i 1989. hrvatske i slovenske političare da započnu razmišljati o osnivanju stranaka.⁷⁵ Vodstvo SKH unatoč pritisku JNA ne odustaje od ideje slobodnih izbora. Stipe Šušvar, čelni čovjek CK SKJ i član Predsjedništva SFRJ, 1989. i 1990. prepoznaje opasnosti Miloševićeve politike. Pad komunizma u Istočnoj Europi 1989. utjecao je i na stanje u Jugoslaviji. U provođenju demokratskih izbora koji će uslijediti, izuzev Crne Gore i Srbije, komunisti doživljavaju poraz.

Početak veljače 1989. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu osnovano je projugoslavensko Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI).⁷⁶ To će samo dodatno potencirati druge inicijative. U Hrvatskoj se te godine javljaju dvije inicijative za osnivanje političkih stranaka. "Prva je došla od Slavka Goldsteina i Vlade Gotovca koji će krenuti putem utemeljenja Hrvatskog-socijalno liberalnog saveza (HSLŠ), dok druga inicijativa dolazi od ljudi okupljenih oko dr. Franje Tuđmana i braće Veselica, a oni će krenuti putem utemeljenja Hrvatske demokratske zajednice."⁷⁷

HSLŠ je prva stranka, osnovana u svibnju 1989., nastala na području Hrvatske. Liberalno demokratsko društvo smatrali su najboljim temeljem za ispunjenje interesa građana i rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja.⁷⁸ HSLŠ se u tim trenucima služi svojevrsnim populizmom. Stranka zauzima nejasan stav prema Hrvatskoj i Jugoslaviji te po tom pitanju njihovi odgovori nisu jasno definirani niti u jednom od dva smjera.⁷⁹

⁷⁵ Isto. 371.

⁷⁶ Bilandžić, 767.

⁷⁷ Dunatov, Šime, „Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine“, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, 2010., 384.

⁷⁸ Goldstein, 2003., 371.

⁷⁹ Dunatov, 386.

Inicijatori stranke u začetku, Hrvatske demokratske zajednice, prvi se put javno okupljaju u veljači 1989. u prostorijama Društva književnika Hrvatske na današnjem Trgu Bana Jelačića. Na okupljanju je predstavljen prednacrt o mogućoj programskoj deklaraciji novonastale stranke. Njezine najvažnije osnove odnose se na zalaganje za dosljednu demokratsku preobrazbu sveukupnog društveno-političkog života, jačanje političkog pluralizma, poštivanje povijesnih prava hrvatskog naroda na samoodređenje i odcjepljenje, povratak iseljenika i njihovo povezivanje s Hrvatskom.⁸⁰ „Hrvatska Demokratska Zajednica je sve – hrvatska i opće narodna stranka koja se pojavila u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća kao najizvorniji izraz stoljetnih težnji hrvatskog naroda za ostvarenjem vlastite slobode i neovisnosti, te kao pokretač njegovih cjelokupnih nacionalnih, povijesnih, političkih i kulturnih tradicija“.⁸¹

Izraženiji stav i jasnije poruke za hrvatskom samostalnošću javljaju se u jesen iste godine. Osmog listopada 1989. HSLŠ je organizirao peticiju kako bi se spomenik bana Jelačića vratio na glavni zagrebački trg. Peticiju je potpisalo oko 70 tisuća građana.⁸² Taj događaj pokazao je razlike između prvih stranaka u Hrvatskoj. Obje stranke različito pristupaju interpretaciji spomenutog događaja. Proglasom socijalni liberali samo ističu svoj zahtjev za povratkom banova spomenika, dok članovi HDZ-a nacionalno poneseni ističu kako je riječ o nesretnoj sudbina bana u vrijeme socijalizma.⁸³ Godine 1989. broj članova obje stranke doživljava porast. Politička emigracija priklonila se desnoj opciji, odnosno HDZ-u.⁸⁴ U tim su trenucima šanse za njihovo priznanje vrlo male, no u godinama koje slijede situacija se bitno mijenja.

Želja za višestranačjem kulminirala je 10. prosinca 1989. godine. Saboru i Predsjedništvu SKH dostavljena je peticija, nastala inicijativom političkih stranaka i opozicijskih grupa koje su tražile raspisivanje prvih slobodnih izbora.⁸⁵ Na odgovor nije trebalo dugo čekati. Unaprijed zakazan, 11. prosinca započeo je 11. kongres Saveza komunista Hrvatske. Obilježen je izborom Ivica Račana za predsjednika Centralnog komiteta, izjašnjavanjem za višestranački sustav i održavanje slobodnih

⁸⁰ Isto, 387.

⁸¹ Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004., 376.

⁸² Bilandžić, 767.

⁸³ Goldstein, 2003., 372.

⁸⁴ Isto, 373.

⁸⁵ Bilandžić, 767.

izbora. Kongres je svojim odlukama utjecao na izmjene zakonskog okvira za političko djelovanje tena rast broja stranaka.

Javno mnijenje u Jugoslaviji 1990. jasno oslikava političke poglede njenih republika. Samo je 26,4 % slovenskih građana osjećalo jugoslavensku pripadnost dok je u Hrvatskoj riječ o 44,9%.⁸⁶ Obje republike imaju najveći postotak kada je riječ o pravu naroda na samoodređenje i odcjepljenje. U siječnju 1990. održan je četrnaesti, posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije. Hrvatski prijedlozi o organizaciji slobodnih izbora, ukidanje vladajuće uloge SK i uvođenju višestranačja u Jugoslaviju, odbijeni su bez diskusije. Slovensku delegaciju snašla je slična sudbina. Slobodan Milošević, zagovornik centralizirane Jugoslavije, bio je nepokolebljiv u svojim namjerama. Već na početku u raspravi oko poslovnika dolazi do sukoba između srpske i slovenske delegacije. Kongres su obilježile nesuglasice od samog početka. Neprihvatanje hrvatskih i slovenskih zahtjeva rezultirao je odlaskom njihovih delegacija s kongresa. Stoga makedonska i bosansko-hercegovačka delegacija odbijaju nastaviti sudjelovanje na Kongresu koji je tada prekinut i više nikada nije održan.⁸⁷

SKJ se raspao, a to je dodatno motiviralo Hrvatsku i Sloveniju da krenu putem višestranačja.⁸⁸ U travnju 1990. održani su prvi višestranački izbori. U Sloveniji 8., a u Hrvatskoj 22. travnja. Prije izbora u Hrvatskoj je bilo registrirano preko trideset stranaka, kasnije će ta brojka prijeći i preko pedeset. Prvog ožujka osnovana je Koalicija narodnog sporazuma (KNS) u čijem su sastavu bili HSLS, Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH), Hrvatska demokratska seljačka stranka (HDSS), Hrvatska seljačka stranka (HSS), a na čelu Savka Dabčević-Kučar i Mika Tripalo. Bitnu ulogu uz HDZ i KNS imao je Račanov SKH. Pod njegovom vodstvom stranka počinje zastupati nove teze poput demokracije, višestranačja i otpora Miloševićevoj politici.⁸⁹ To je rezultiralo preimenovanjem u SKH – Stranku demokratskih promjena (SKH-SDP).

⁸⁶ Grdešić, Marko, „Javno mnijenje, radnička klasa i raspad Jugoslavije“, *Revija za sociologiju*, 43, 2, 2013., 166.

⁸⁷ Ramet, 2005., 77.

⁸⁸ Barić, Nikola, Darko Dovranić, *Domovinski rat*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., 31.

⁸⁹ Goldstein, 2003., 378.

Kod hrvatskih građana sve je izraženija želja za stvaranjem nacionalne države i pružanje otpora političkoj agresiji.⁹⁰ Pred izbore je postalo jasno da će pobjedu odnijeti onaj tko se bude žestoko borio protiv sad već neželjenih komunista. Isto tako, onaj tko bude najviše uložio u očuvanje hrvatskog suvereniteta može očekivati pobjedu.⁹¹ Ususret izborima kao najveći favorit se nameće HDZ i njezin predsjednik Franjo Tuđman, ojačan neuspjelim atentatom na predizbornom skupu u Benkovcu. Prva osnovana stranka, HSLŠ, ususret izborima prolazi stranački razdor te stranku na izborima vodi Dražen Budiša.

Izborna kampanja protekla je vrlo mirno. Vođena je tradicionalnim i zapadnjačkim metodama i skromnim marketinškim konceptom.⁹² U četiri mjeseca koliko je trajala nije se dogodio niti jedan incident.⁹³ „Izborni je sustav bio većinski, u dva kruga, i u travnju i početku svibnja 1990. godine.“⁹⁴ Ranije održani izbori u Sloveniji donijeli su pobjedu protukomunističkog saveza (DEMOS). U Hrvatskoj je HDZ predvođena umirovljenim generalom Franjom Tuđmanom pobijedila sa 41,4% glasova za zastupnički dom i 44% glasova za Županijski dom, a prema prethodno usvojenim izbornim pravilima, taj je rezultat HDZ-u omogućio više od 60% mjesta u oba doma.

HDZ je pobjedom osigurao dvotrećinsku većinu.⁹⁵ Osvojivši drugo mjesto na izborima, SKH-SDP postaje najjača oporbena stranka. Koalicija narodnog sporazuma, koju je činio i HSLŠ, osvojila je 21 zastupničko mjesto.⁹⁶ KNS zbog svoje heterogenosti i nejasnih poruka ostvaruje slab rezultat. Hrvatski su komunisti bez incidenata predali vlast pobjednicima Višestranački sabor i nova vlast konstituirani su 30. svibnja 1990. godine.⁹⁷ HDZ je zavladao jednostranački, novoimenovanu vladu činili su isključivo stranački čelnici. Tuđman je u Saboru izabran za predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske, a tu će dužnost potvrditi prvim predsjedničkim izborima 1992. godine. Uspostava demokracije, nove vlasti i političkih stranaka nije poboljšala

⁹⁰ Bilandžić, 769.

⁹¹ Goldstein, 2003., 376.

⁹² Pauković, Davor, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 1, 2008., 16.

⁹³ Bilandžić, 769.

⁹⁴ Goldstein, 2003., 378.

⁹⁵ Isto, 378.

⁹⁶ Pauković, 18.

⁹⁷ Isto, 378.

političku situaciju, dapače, izbori u Hrvatskoj dodatno su produbili pobunu dijela hrvatskih Srba protiv republičke vlasti 1990. godine.

ZAKLJUČAK

Iako pripremljeni na nadolazeću smrt predsjednika Josipa Broza Tita, jugoslavenski narodi i političkih vrh nisu mogli predvidjeti dramatičnu političku situaciju koja će uslijediti. Gospodarska kriza započeta već krajem sedamdesetih kulminirat će narednih godina. Osamdesete godine predstavljaju najteže razdoblje socijalističke Jugoslavije. Unatoč sukobu sa SSSR-om, borbama i neprijateljstvima u vlastitim redovima, kontrolirajući nacionalističke tendencije, SKJ i njegov predsjednik dotad su uspijevali pronaći rješenje za svaku situaciju koja je mogla ugroziti stabilnost države.

Titovom smrću poljuljani su temelji Jugoslavije, zajedništvo republika i samoupravni socijalizam uz kojeg se osamdesetih počinju vezati negativne konotacije. Paralelno s gospodarskom krizom Jugoslaviju potresa i ona političkog karaktera. Već godinu dana nakon Titove smrti nacionalističke tendencije i međunacionalna netrpeljivost ugledale su svjetlo dana. Dugo potiskivani antagonizam eskalirao je i poveo Jugoslaviju u njezino posljednje desetljeće. Jačanjem gospodarske krize, jačao je i nacionalizam, osobito srpski.

Osim međunacionalnog antagonizma koji je dugo čekao svoju kulminaciju i Srbija, najveća od republika, počela je izražavati ogromno nezadovoljstvo postojećim stanjem. Jugoslavenske republike, iste one koje su 1974. prihvatile Ustav, zbog njega osamdesetih vode borbu, ali uzalud, kompromis se nikada nije dogodio. Usprkos učestalih promjenama saveznih vlada ekonomska kriza bivala je sve izraženijom. Drugu polovicu osamdesetih obilježio je sve agresivniji srpski nacionalizam koji je rezultirao prisvajanjem Kosova i Vojvodine, upravo onim protiv čega se desetljećima borio Tito. Davši autonomiju dvjema pokrajinama kontrolirao je najveću jugoslavensku republiku. Dolaskom na čelo Srbije Slobodan Milošević ujedinio je njene pokrajine i stekao uvjete da pokuša kontrolirati jugoslavensku državu. Točno desetak godina nakon Titove smrti, održao se i posljednji kongres jugoslavenskih komunista. Nesuglasice i netrpeljivosti rezultirali su njegovim prekidom.

Takav stav primorao je ponajviše hrvatske i slovenske političare da izraze želju za samostalnošću svojih republika. Slovenija će u tome vrlo brzo uspjeti, odagnavši snage JNA i srpske vlasti u kratkotrajnom ratu. Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu snašla je puno teža sudbina. Rane devedesete obilježene su

građanskim ratom unutar Jugoslavije i srpskom agresijom na spomenute republike. Unatoč brojnim pokušajima do konsenzusa nikada nije došlo. Jugoslaviju je zahvatilo razdoblje rata koji će rezultirati njenim konačnim raspadom.

LITERATURA

1. Barić, Nikola, Darko Dovranić, *Domovinski rat*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
2. Batović, Ante, Branko Kasalo, „Britanski i američki izvori o smrti Josipa Broza Tita“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 2012., 7-22.
3. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
4. Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
5. Dunatov, Šime, „Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, 2010., 381-397.
6. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
7. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest (Povijest, knjiga 21)*, EPH, Zagreb, 2008.
8. Grdešić, Marko, „Javno mnijenje, radnička klasa i raspad Jugoslavije“, *Revija za sociologiju*, 43, 2, 2013., 159-181.
9. Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003.
10. Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1989.
11. Limani, Marina, „Protiv kolonijalnog statusa“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, ur. Latinka Perović i dr., Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017., 252-278.
12. Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
13. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.
14. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.-2003.)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
15. Milanović, Toni, „Krizna 1980-ih u Jugoslaviji i međunarodni pogledi“, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 4, 2011., 85-92.
16. Pauković, Davor, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 1, 2008., 13-31.
17. Ramet, Sabrina P., *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije. Od Titove smrti do Miloševićeva pada*, Alinea, Zagreb, 2005.
18. Ramet, Sabrina P., *Tri Jugoslavije: izgradnja države i legitimacije 1918.-2005.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
19. Simić, Pero, *Tito. Fenomen stoljeća*, Večernji edicija, Zagreb, 2009.

SAŽETAK

Josip Broz Tito umro je nakon gotovo četrdeset godina vladanja Jugoslavijom u svojoj 88. godini. Godina njegove smrti, 1980., promijenit će političku strukturu Jugoslavije i produbiti započetu krizu. Već godinu dana nakon Titove smrti na Kosovu se dogodila kriza. Sukobi između Albanaca i Srba u toj pokrajini doživljavaju svoj vrhunac. Brojne demonstracije i prosvjedi pokazatelj su zamršenog antagonizma koji je počeo puno ranije. Tešku političku krizu dodatno je pogoršavala i ekonomska kriza pogodivši Jugoslaviju u najgore moguće vrijeme. Brojne reforme, među kojima i program stabilizacije, nisu bile djelotvorne. Jedan od najvažnijih elemenata koji su utjecali na raspad Jugoslavije predstavlja nacionalizam. Titovom smrću on postaje izraženiji i opasniji za opstanak jugoslavenske federacije. Uspon nacionalizma pratio je i uspon Slobodana Miloševića, čovjeka koji će zastupajući srpski nacionalizam uzdrmati temelje Jugoslavije. Hrvatska i Slovenija nisu željele takav scenarij. Krajem osamdesetih, točnije 1989., te jugoslavenske republike kreću putem višestranačja. U Hrvatskoj se javljaju novonastale stranke HSLS i HDZ. Hrvatskoj demokratskoj zajednici nakon pobjede na prvim slobodnim izborima komunisti mirno prepuštaju vlast. Početkom 1990. održan je posljednji kongres Saveza Komunističke Jugoslavije. Međunarodna netrpeljivost rezultirala je prekidom kongresa. U godinama koje slijede Jugoslavija se nalazi u stanju rata, a njene će republike skupo platiti svoju neovisnost.

Ključne riječi: Jugoslavija, kosovska kriza, ekonomska kriza, nacionalizam višestranačje

ABSTRACT

Yugoslav Crisis in the 1980s

Josip Broz Tito died in his 88th year, having ruled over Yugoslavia for nearly four decades. The momentous year of his death in 1980 brought about numerous changes to the political structure of Yugoslavia, deepening the pre-existing crisis. One year after Tito's death, the Kosovo crisis occurred. The conflicts between Albanians and Serbs in that province were beginning to experience their culmination. The difficult political crisis was further aggravated by the economic crisis, which had hit Yugoslavia in the worst possible time. Numerous reforms, including program stabilization, were ineffective. Low rates of economic efficiency, inflation, and devaluation all marked the 1980s in Yugoslavia. One of the most important elements that had contributed to the collapse of Yugoslavia was nationalism. Following Tito's death, it eventually became more pronounced and dangerous for the survival of the Yugoslav federation. The rise of nationalism was followed by the rise of Slobodan Milošević, a man who would, as a representative and an advocate of Serbian nationalism, severely shake the very foundations upon which Yugoslavia was built on. Croatia and Slovenia did not approve of such scenario. Towards the end of the 1980s, more precisely in 1989, the Yugoslav republics began to walk down a path built upon the concept of a multiparty system. In Croatia, newly-formed parties such as HSL and HDZ began to appear. Having won the first free elections by a landslide, the Croatian Democratic Union peacefully seized power formerly in the hands of the long-ruling communist party. At the beginning of 1990, the final congress of the League of Communists of Yugoslavia was held. Inter-ethnic intolerance resulted in an interruption of the congress. In the years which followed, Yugoslavia was in a state of perpetual war, and its republics were forced to pay a hefty price for their newly-found independencies.

Keywords: Yugoslavia, the Kosovo crisis, the economic crisis, nationalism, multiparty system